

PERKŪNO ETIMOLOGIJA

ŽODIS PERKŪNAS YRA INDOEUROPIEČIŲ KILMĖS. MĖGINAMA REKONSTRUOTI ŠIO ŽODŽIO PIRMYKŠTĮ PAVI-DALĄ: *PERKUNA (147, p. 312). TVIRČIAUSIAS PAMATAS ATKURTI TOKĮ MODELĮ RANDAMOS BALŲ BEI SLAVŲ KALBOSE. Šiose kalbose apta-riamoji leksema ypač gerai išlikusi kaip dievo vardas: lietuvių *Perkūnas*, latvių *Pērkons*, prūsų *Percunis*, rusų *Перун*, baltarusių *Пярун*, ukrai-niečių *Перун*, lenkų *Piorun*, čekų *Perun*.

Kitose indoeuropiečių kalbose aptariamoms šaknies žodis kaip dievo vardas yra mažiau paplitęs, kartais jis žinomas tik kaip bendrinis ir savo reikšme jau nutolęs nuo griaustinio sąvokos. Senovės indai turi lietaus ir audros debesio dievą *Parjánya-*, kurio vardas, kaip mano T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas, etimologiniu požiūriu artimas *Perkū-nui*. Šių autorių teigimu, hetitų dievo *Pirya-* (dievybė Pirva, dievas ant arklio) vardas taip pat priklausytų minėtų giminiškų žodžių grupei (200, p. 792). Germanų griaustinio dievas – Toras (*Pórr*). Šis vardas jau visai kitos kilmės, kalbiniu atžvilgiu neturintis ryšio su *Perkūnu*. Tačiau šiaurės germanai turi žodį *fjörgyn* 'žemė, šalis', kuris taip pat galėjo reikšti Toro motinos vardą. Šis vardas – *Fjörgyn* – siejamas su *Perkūnu*. Yra ir vyriška dievybė *Fjörgynn* (deivės Frigg, Odino žmonos, tėvas), kuri galėjo būti Toro pirmtakas. Tačiau *Fjörgynn* senumu vis dėlto abejojama. *Fjörgynn* galėjo būti, anot J. de Vrieso, ir vėlesnis *Fjörgyn*, moteriškos dievybės vardo, vedinys (178, p. 247–275; 181, p. 126).

A. Blöndalis teigia, kad *Fjörgynn* galėjo kilti iš *fjörgyn* 'žemė', arba, atvirkščiai, iš dievo vardo *Fjörgynn* galėjo kilti bendrinis žodis *fjörgyn*. Be to, pažymėtina, kad senovės šiaurės germanų *fjörgyn* yra giminiškas žodžiui *fergunio* 'mišku apaugusi vieta'. Taip pat šis žodis siejasi su gotų *fairguni* 'kalnynas'. J. de Vriesas ir A. Blöndalis šaknį *fjörg-* kildina iš in-doeuropiečių šaknies **per-*, **per-g-*, **per-k-* 'mušti' (17, p. 183; 181, p. 126).

Tokie yra bendriausi žodžio *Perkūnas* atitikmenys kitose indoeuropiečių kalbose. Iš jų nelengva ką nors spręsti apie *Perkūno* etimologiją. Griaustinio dievo vardo kilmė svarstyta daugelio mokslininkų, tačiau prie vieningos nuomonės neprieita. Kai kurie aiškinimai gana komplikuoti.

E. Fraenkelis teigia, kad žodžio *perkūnas* etimologija galėtų būti siejama su *perti* 'mušti' (36 2, p. 575). Panašios nuomonės laikosi M. Vasmeris apie rusų *Перун* kilmę. Jam natūraliausias atrodo žodžio *Перун* pradinės reikšmės aiškinimas kaip 'mušančiojo' (*als Schläger, Donner*) (162, p. 345–346). E. Lidenas, išdėstydamas armėnų griaustinio dievo, kurio vardas yra indoeuropiečių kilmės ir taip pat yra giminiškas *Perkūnui*, etimologiją, pažymi, kad armėnų *orot* 'griaustinis', *orotam* 'griaudžia' yra kilęs iš žodžio *harkanem* 'mušti' (90, p. 88).

P. Skardžius mano, kad *Perkūnas* veikiausiai yra sudarytas su priesaga *-ūna-* iš išplėstinės šaknies **per-k-* ir pradžioje reiškęs 'mušėją, griaudėją'. Išplėstinė šaknis **per-k-*, nors ir nepaliudyta baltų kalbose, vis dėlto gali būti lengvai pateisinta; plg. mūsų *jauti* 'rausti, versti, maišyti, daryti netvarką' ir *jaukti* 't.p.' (147, p. 313, 318).

Perti – senas žodis, kildinamas iš indoeuropiečių **per-*, **per-g-* 'mušti': senovės indų *pṛt-*, *pṛtanā*, 'kova, ginčas', lotynų *premō*, *-ere*, *pressi*, *pressum* 'spaudžiu', latvių *peru*, *pērt* 'mušti, pliekti', senovės slavų *prati* 'mušti, perti', *prēti* 'ginčytis', lenkų *przeć się* 'ginčytis', čekų *prů*, *přiti se* 'ginčytis', armėnų *hari* 'mušu' (123, p. 818–819). *Perti* vartojamas lietuvių kalboje kaip aktualus, gyvas žodis tiek tarmėse, tiek bendrinėje kalboje. Gana platus ir šio žodžio reikšmių laukas. Svarbiausios jų – mušti, pliekti: „Ka vėlai grįžo, gavo perti“ (LKŽ 9, p. 858); kalti, plakti: „Degin ir per[a] tą gelžį“ (LKŽ 9, p. 858); vanoti, maudyti: „Mes kožna nedėlią peramos pirtė[je]“ (LKŽ 9, p. 859). Šis žodis taip pat gali reikšti – šauti: „Iš muškietų smarkiai pėrēm“ (JLD 1083); mesti, blokšti: „Kad aš tave persiu į žemę ir padulkėsi!“ (LKŽ 9, p. 833); trenkti (apie perkūną, žaibą): „Perkūnas pėrė“ (LKŽ 9, p. 833). Palyginkime šio žodžio reikšmes su Perkūno kaip griaustinio dievo atliekamais veiksmais: jis mėto akmeninius kirvukus, kulkas, kurie įsminga į žemę, perskrodžia ją. Pastarajai reikšmei artima žodžio *supeřti* viena iš reikšmių: 'įkalti, įmušti, suvaryti gilyn' (LKŽ 9, p. 860). Pagrindinė Perkūno užduotis – kovoti su velniu, nutrenkti jį (plg. su čia anksčiau pateiktais iš **per-* kildinamais žodžiais, kurie turi kovos, ginčo reikšmę). Visa Perkūno veiklos esmė, jo funkcijos nusakomos žodžiais *mušti*, *daužti*, *kirsti*, *trenkti* ir pan.: „Perkūnas muša“. „Ėmė graustie graudulys, perkūnas daužė.“

„Rodos, nè negriovè, o perkūnas kirto“. „Grausmas – kur graudžia, o perkūnas – kur trenkia“ (LKŽ 9, p. 833). Specifinė lietuvių kalboje yra žodžio *nutrenkti* (su Perkūnu susijusiam kontekste) reikšmė. Apie žmogų ar gyvulį, užmuštą Perkūno, sakoma: „Perkūnas nutrenkė“. „Tas jo kaimynas ir pavirtęs ant vietos, kai nuo perkūno nutrenktas“ (LKŽ 9, p. 833). Žodis *trenkti* – *mušti*, *daužti* sinonimas. Jis vartojamas ypatingai, savitai Perkūno veiklai išreikšti. Visi čia suminėti Perkūno veiksmus apibūdinantys sinoniminiai veiksmažodžiai (vėliau bus pateikti ir tautosakos duomenys) atskleidžia jį kaip mušantįjį, šaudantįjį, mėtantįjį ir nutrenkiantįjį. Kaip minėta, mušti, šauti, mesti, trenkti yra ir žodžio *perti* reikšmės. Vadinasi, *perti* reikšmės kaip tik atitinka Perkūno funkcijas.

Įdomu, kad žodis *perti*, E. Fraenkeliu manymu, etimologiniu požiūriu siejasi su žodžiu *spirti* (36 2, p. 873–874). Žodžiu *spirti* neretai nusakomi Perkūno veiksmai: „Perkūnas į tą kačiuką spardęs, bet jokių būdu negalėjęs į jį pataikyti, nes šisai suskubdavęs pašokti po akmens apačios“ (LTR 758/73/). „Kai Perkūnas spiria, tai jis meta žemėn gyvatę, bet ta gyvatė vėl tuoj pakyla į viršų“ (LTR 739/111/). „Atvirame ore reikia nebėgti prie trobų ar medžio nestovėti, nes perkūnas tada bėgantį vejasi, o į aukštesnius daiktus spiria“ (LTR 757/54/). „Perkūnas labai spardosi“ (LTR 757/99/). „Baukę perkuns nuspyrė“ (LTR 3116/1612/). „Kur perkūnas spyrė, ten greit jau nebespirs“ (LTR 739/67/). „Kas pats savė gēr, tu perkuns spēr“ (LTR 1314/13/). „Kad tave perkūnas nuspirtų“ (LTR 739/25/). „Perkūnas nuspyrė arklį“ (LKŽ 9, p. 833).

Latvių tautosakoje *spert* yra būdingiausias žodis, kuriuo nusakoma *Pērkonos* akcija – trenkimas, mušimas: „Pērkons spēra, zibens meta, Akmeņam dūmi kūpa“ (LTdz 7857). „Sper, Pērkonī, nu sperdams, Nesper brāļa sētiņā“ (LTdz 7868). „Trīs gadiņi Pērkons rūca, Nosper zaļu ozoliņu“ (LTdz 7866). „Sasakaitās Pērkonīnis, Saspārdīja ozoliņu“ (LTdz 7865).

Taigi žodžio *spirti* vartojimas su Perkūnu susijusiam kontekste taip pat paremia hipotezę apie žodžio *Perkūnas* kilmę nuo *perti*.

Žodis *perkūnas* vartojamas ir kaip bendrinis – griaustinio reikšmė. Tuomet dažnai jis įgyja daugiskaitos formą, pvz.: „Kad tave, berneli, perkūnai daužytų!“ (LKŽ 9, p. 833). „Kad tau perkūneliai ažmuštų“ (LKŽ 9, p. 833). Rytų slavų kalbose taip pat pasitaiko, kai *перун*, *пярун* vartojamas kaip bendrinis daiktavardis (reiškia griaustinį) «Схвацаи цебя пируномъ!» «Ижъ яго пируномъ носиць!», «Кругомъ его, изъ облаковъ, гремящие перуны блещуть (107, p. 103). *Perkūnas* kaip bendrinis žodis

tikriausiai yra suprofanintas, sukasdienintas mitinės būtybės vardas, tarnaujantis pavadinti jau gerokai demitologizuotam gamtos reiškiniui.

Perkūnija 'audra su griausmais ir žaibais' – taip pat bendrinis daiktavardis: „Perkūnija kad piškina, kad griauja, tranko“ (LKŽ 9, p. 834). „Perkūnija grumen, grum, griaun, dunden, bild, trenk, šaun“ (JŽ, p. 812). Perkūnija paprastai apibūdinama kaip gamtos stichija, kuri reiškiasi panašiai kaip Perkūnas: trenkia, muša bei gruma, dunda.

Tad žodis *Perkūnas* gali turėti ir tikrinio, ir bendrinio žodžių reikšmes. Tačiau gana aiškią persvarą, bent jau tautosakoje, turi Perkūno kaip tikrinio daiktavardžio, kaip mitinio personažo samprata. Bendrinio žodžio reikšmę įgijęs *perkūnas*, kaip rodo lietuvių kalbos duomenys, jau vėlyvesnis šios sąvokos raidos etapas.

Kita žodžio *Perkūnas* tendencija – tapti vietovardžiu, fitonimu, zoonimu, asmenvardžiu (ar jų atributyviniu dėmeniu), tai yra virsti kitos rūšies tikrinio daiktavardžiu, žyminčiu realiją, kuri su Perkūnu galbūt tik turi ryšį, priklauso jo raiškos ar atributų sferai. Būdingi pavyzdžiai: *Perkūnai* (kaimas, Klaipėdos r., Vėžaičių apyl.), *Perkūnkalnis* (kalnas; Mažeikių aps., Židikų vls.), *Perkūno ažuolas* (Panevėžio aps., Kupiškio vls., prie Bėdos vnk.), *Perkūno oželis* (tilvikų šeimos paukštis – Capella gallinago), *Perkūnas*, *Perkūnėlis* (pavardės) (VK; TD 3, p. 161–164)¹. Be abejo, tokiuose varduose (ypač geras pavyzdys – kaimas *Perkūnai*) atsiveria jau antrinė žodžio *Perkūnas* reikšmė, antrinis jo vartojimo lygmuo, atsiradęs ant pirmojo lygmens (Perkūno kaip dievo reikšmės) pamato. Lietuvių kalboje (taip pat rusų, baltarusių) šie du lygmenys vietovardžiuose nesunkiai atskiriami.

Glaudų griaustinio dievo ryšį su tam tikrais toponimais bei gamtos objektus įvardijančiais žodžiais išvelgė T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas, gvildendami šio indoeuropiečių dievo vardo etimologiją. Jie, remdamiesi susidaryta griaustinio dievo koncepcija, pagal kurią aptariama mitinė būtybė yra susijusi su kalnu, ažuolu, uola, pagrindinį dėmesį skyrė šių sąvokų įvardijimams indoeuropiečių kalbose. Pateikiami minėtas realijas pavadinantys žodžiai (ne vien tikriniai, bet ir bendriniai), kurie primena jų rekonstruojamą indoeuropiečių **p[h]er(k)[h]°u-no-*: hetitų *Pirva-* 'dievybė Pirva, dievas ant arklio', plg. *ḫekur Pirva-* 'Pirvos kalnas', taip pat hetitų *peruna-* 'uola'; sen. indų *Párvata-* 'kalno dievybė', taip pat sen. indų *párvata-* 'kalnas', 'kalnų debesys' (200,

¹ Objekto vieta nurodoma taip, kaip užfiksuota VK (pagal senąjį arba pagal naujesnį Lietuvos administracinį-teritorinį suskirstymą).

p. 792–793). Autorių norėta parodyti, kad dievybė, kalnas bei uola vadinami giminiškais žodžiais.

T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas pateikia pavyzdžių, rodančių, kad senuose šaltiniuose žodis, reiškiantis kalną, eina kartu su dievo vardu ir atlieka atributyvinę funkciją: hetitų *ḫekur Pirua-* ‘uolėta viršūnė’. Senovės indų Rigvedoje figūruoja posakiai *párvata- girí-* (verčiama ‘galingas, uolėtas kalnas’ ir nurodoma, kad pirminė posakio reikšmė buvo ‘uola-kalnas’) arba *párvata- ádri-* (verčiama ‘galinga uola’, ‘kalnas-uola’) (200, p. 665–666). Tačiau *Pirua-*, *Párvata-* turi ir dievybės reikšmę. Žinoma, kad Mažojoje Azijoje kalnai būdavo garbinami kaip dievai (45, p. 160). Senovės indų *Párvata-* ir buvo kalno dievybė. Ar Perkūnas galėjo būti tokia kalno dievybė, sunku pasakyti. Turimi duomenys to vis dėlto neįrodo.

Minimi autoriai disponuoja ir duomenų kompleksu, liečiančiu ažuolą (kartais ir kitą medį): lotynų *quercus* ‘ąžuolas’, keltų *Hercynia silva*, sen. anglų *firgen* ‘miškas ant kalno’, senovės aukštaičių vokiečių *Fergunna*, Vidurio Europos kalnai, plg. vidurio aukštaičių vokiečių *Virgunt*, Sudetai (kalnai, apaugę miškais); senovės islandų *ffjorr* ‘medis’, *fura* ‘pušis’; senovės indų *parkatī* ‘šventas figos medis’, plg. pendžabi *pargāi* ‘akmeninis ažuolas’ (*Quercus robur*). Manoma, kad šie žodžiai giminiški indoeuropiečių griaustinio dievo vardui. Daugumos čia išvardytų žodžių semantika, kaip pažymi tyrinėtojai, yra susijusi su kalnuota vietove (200, p. 614). Tad leksikos ir semantikos lygmenyje išvelgiamas ryšys tarp griaustinio dievo, kalno ir ažuolo. Giminiški šias realijas įvardijantys žodžiai ir yra raktas T. Gamkrelidzei ir V. Ivanovui į griaustinio dievo vardo etimologiją. Iš tiesų šių trijų rūšių realijų leksikos giminiškumas yra įdomus faktas, tačiau ar išties tuo gali būti aiškinama **perkuna* kilmė, vis dėlto kelia abejonių. P. Skardžius teigia, kad lotynų *quercus* ‘ąžuolas’ yra vienintelis bendrinis žodis, kuris savo forma galėtų atitikti baltų **perku-*, tačiau jis pats yra neaiškios kilmės (86, p. 312). Be to, kai kurie iš pateiktų kalną, ažuolą žyminčių žodžių yra konkrečių vietovių vardai, specialių ažuolo ar kitų medžio rūšių pavadinimai. Galimas daiktas, kad kalnas, uola, ažuolas būdavo pavadinami dievo, su kuriuo tie objektai turėję ryšį, vardu. Tačiau tai dar neleidžia teigti, kad griaustinio dievo vardo kilmė turėtų būti siejama su toponimais ar fitonimais. Juk procesas galėjo vykti ir priešinga kryptimi.

Lietuvoje užregistruota nemaža Perkūno vardu pavadintų vietovių ar realijų, kadaise turėjusių mitinę prasmę. Daugiausia tai yra pievų,

laukų, balų, raistų, kaimų vardai: *Perkūno lanka* (Plungės r., Šateikių apyl., Godelių k.), *Perkūnbalė* (Pakruojo r., Klovainių apyl., Beržinių k.), *Perkūnarastis* (Anykščių r., Debeikių apyl., Mičionių k.), *Perkūnkaimis* (Kretingos aps., Salantų vls.) (VK). Kai kurių pateikėjų aiškinama, kad ta vieta, kuri pavadinta Perkūno ar tos pačios šaknies žodžiu, siejasi su griaustinio dievu: „Raseinių apskr. Viduklės valsč., prie Nuomgalių dvaro yra Perkūniškių vienkiemis. Čia yra labai senas ažuolynas. Seni žmonės pasakoja, kad lietuviams dar pagonims tebesant ten buvusi Perkūno žinyčia. Nuo tos žinyčios ir kilo „Perkūniškių“ vardas. Dar ir dabar yra užsilikę tie šimtamečiai ažuolai“ (LTR 832/155/).

Vietovardis, kilęs nuo žodžio *Perkūnas*, siejamas su ažuolais (kaip ir anksčiau minėtuose T. Gamkrelidzės, V. Ivanovo pavyzdžiuose). Perkūno vardu pavadinami ir patys ažuolai bei kalnai, akmenys: *Perkūnėlio ažuolas* (Pasvalio r. ir apyl., Vytartų k.), *Perkūnkalnis* (Šiaulių r., Kurtuvėnų apyl., Trauleinių k.), *Perkūno kalnas* (Švenčionių r., Cirkliščio apyl. ir k.), *Perkūno akmuo* (Panevėžio aps., Kupiškio vls., Girelkos vnk.) (VK). Pasitaiko ir vandens telkinių, kurių vardai padaryti iš žodžio *Perkūnas*: *Perkūnupis* (upelis Tauragės raj.), *Perkūniškė* (ežeras Šiaulių aps., Vauguvos vls., Perkūniškės k.) (VK).

Žodis *Perkūnas* lietuvių toponimuose gali atlikti atributyvinę funkciją kaip ir anksčiau čia pateiktuose senovės indų bei hetitų kalną žyminčiuose posakiuose (*hekur Pirya-* ir kt.). Remiantis lietuvių kalbos duomenimis, galima teigti, kad vietovių ir su jomis susijusios dievybės įvardijimo procesas vyko kitaip, negu mano T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas. Išėities taškas – ne vietovardžiai, o dievybės vardas. Vietovės būdavo pavadinamos Perkūno vardu dažniausiai todėl, kad jos kuo nors siejosi su Perkūnu, kad jos buvo mitologiškai įprasmintos. Tad aiškinant *Perkūno* etimologiją, šie lietuvių toponimai (ir kai kurių su mitu turėjusių ryši realijų pavadinimai) kaip išvestiniai, vėlyvesni, lyginant su dievo vardu, negalėtų būti pagrindas *Perkūno* kilmei atskleisti.